

REFLEXIONS SOBRE LA CULTURA CATALANA A LA FRANJA DE PONENT

Josep Lluís ESPLUGA TRENC
Sociòleg i membre de diverses associacions
de defensa de la llengua i cultura catalanes a l'Aragó

1. Percepcions sobre la situació general de la cultura catalana

El concepte de “cultura” ha estat objecte d’inacabables discussions entre els més prominents teòrics de les ciències socials i no és pas aquest el lloc adequat per aprofundir-hi. Per avançar feina, i de manera instrumental, ací farem provisionalment nostra la definició clàssica de l’antropòleg anglès Edward B. Tylor (1871), qui proposà definir la cultura com un sistema complex que inclou sabers, creences, art, moral, dret, costums i tota la resta de capacitats adquirides pels humans com a membres d’una societat. Ens referim, doncs, a un conjunt de pautes abstractes per a viure i morir. Tot seguint Lucas Marín (2004), per tal de saber si un aspecte de la vida és o no cultural ens hem de fixar en tres característiques clau:

- 1) Si es comparteix socialment, ja que la cultura no és individual sinó social per definició.
- 2) Si es transmet, una conseqüència lògica del seu caràcter social i perdurable.
- 3) Si requereix aprenentatge, ja que la cultura inicialment no es posseeix i es rep per interacció amb altres persones que la posseeixen, en un procés anomenat socialització.

En definitiva, la cultura implica maneres de viure, de pensar i de sentir, formalitzades i que conformen un sistema integrat, unes maneres que es comparteixen i transmeten a través de l’aprenentatge. Si això és així, podem dir que hi ha maneres de viure, de pensar i de sentir específicament catalanes?

Formalitzades en símbols i rituals, tot configurant un sistema integrat de pautes de conducta i d'esquemes de pensament típicament catalans? Probablement, pensar-ho en aquests termes és una mica excessiu: per molt que ho intento no acabo de veure que hi hagi gaires aspectes culturals estrictament catalans, però alguna cosa hi deu haver. El que no es pot negar és que hi ha un conjunt d'individus que expressa la seua voluntat de ser reconeguda com a "catalans" i que, amb aquesta intenció, genera creences, normes socials, pautes de comportament, etc., en un sistema integrat i més o menys lògic de significats, símbols i rituals. I val la pena fer notar que es tracta d'un procés en marxa, sempre inacabat i en transformació, en part impulsat per determinats sectors socials i en part amb una lògica autònoma i una dinàmica poc previsible.

Als participants en el V Espai Despuig se'ns ha proposat que fem una valoració sobre l'estat de la cultura catalana, per a després passar a descriure la situació concreta d'aquesta cultura en els respectius territoris d'origen dels ponents. La discussió sobre què és exactament la cultura catalana i quina valoració cal fer-ne és una qüestió reiterativa i de mal resoldre, un meló que s'obre amb freqüència i que fa vessar multitud de raonaments i de fel entre els diversos bàndols en litigi, sovint enrocats en posicions dispars i poc reconciliables. Sense gaires intencions d'endinsar-nos en el fangar que envolta aquesta qüestió, procurarem aventurar algunes reflexions al respecte.

En primer lloc, cal ser conscient que és impossible valorar la situació de la cultura catalana en abstracte, ja que això requereix d'algun tipus d'operació mental comparativa. La cultura catalana estarà millor o pitjor en relació a altres cultures. Si tenim en compte que vivim temps de globalització, on bona part de les institucions de la modernitat clàssica s'han vist o s'estan veient superades per les forces centrífugues dels sectors punta de la globalització (mercats financers, tecnologies de la informació i la comunicació, etc.), una de les coses que sembla clara és la importància que agafaran les àrees culturals com a espais de poder en un món on les fronteres estatals clàssiques es desdibuixen. Unes àrees culturals que sovint s'organitzen al voltant de l'idioma, eina essencial per a generar sabers, creences, experiències, sentiments, etc., per a compartir-los, per a poder-los transmetre i per a poder-los aprendre (les característiques que uns paràgrafs més amunt hem atorgat als fenòmens culturals).

Des d'aquest punt de vista, ara per ara sembla evident que les àrees de preeminència de l'anglès, el francès, el castellà, el xinès o l'alemany tenen un futur molt millor que les àrees culturals de menor abast i influència territorial i/o demogràfica, com l'albanesa, la finesa, l'hongaresa o la catalana. En aquest sentit, no podem fer altra cosa que reconèixer que la cultura

catalana es troba en situació comparativament desfavorable per a competir en un espai mundial, cosa que ha de repercutir inevitablement en forma de creixents obstacles a la seua producció, transmissió i aprenentatge en nombrosos àmbits. El cas de la cultura catalana s'agreuja força respecte altres àrees de similar influència demogràfica, a causa de l'absència d'institucions político-administratives amb suficient poder per a defensar-la o promoure-la en un terreny de joc global, i fins i tot en els propis territoris on s'ha generat històricament.

En segon lloc, des de l'òptica d'algú que pertany a un territori perifèric, arraconat i ignorat com la Franja de Ponent,²⁵ la cultura catalana és un referent molt clar, perceptible en l'horitzó com un lloc d'arribada, un lloc al qual adreçar-se, un refugi confortable on arrecerar-se enmig de les turbulències de l'era global. Des de la Franja la cultura catalana es percep com quelcom extraordinàriament dinàmic, amb una vitalitat aparentment imparable. Fins i tot diríem que en ocasions se li arriba a atribuir una força i poder que molt probablement excedeix les seues possibilitats reals. La cultura catalana és un referent de prestigi i això constitueix, en part, un dels motius pels quals la gent d'Aragó encara no ha deixat de parlar català, malgrat l'entorn cada cop més advers en què ho fa.

2. La cultura catalana a la Franja

2.1. RÈCORD DE CATALANÒFONS O CONFUSIÓ CONCEPTUAL?

Tots els estudis realitzats sobre l'ús del català mostren que la Franja és el territori on més elevada és la proporció de persones que el parlen i l'entenen. Segons dades d'un dels estudis més recent (Querol et al, 2007), el 98,5% dels habitants de la Franja diuen entendre'l, un percentatge que supera fins i tot al del Principat (vegeu la Taula 1). De fet, la poca gent que diu no entendre'l acostumen a ser els funcionaris arribats de l'Aragó (secretaris d'ajuntament, metges, mestres, manescals, etc.).

²⁵ Probablement és més correcte referir-s'hi com a Franja de Ponent quan es pretén fer referència als seus aspectes lingüístics i culturals (és la part occidental —és a dir, a ponent— del domini lingüístic català), i anomenar-la Franja d'Aragó quan es faci referència al territori i els seus habitants en conjunt (ja que pertany amb escasses modificacions a l'entitat històrica "Aragó" —avui Comunitat Autònoma— almenys des que es va traçar la frontera ara fa uns sis segles). Personalment em sento prou còmode amb les dues denominacions ara assenyalades, de Ponent i d'Aragó, ja que les dues denoten part d'allò que jo entendria per la Franja.

Taula 1: Ús del català per territoris

	L'entenen	El llegeixen	L'escriuen
Catalunya	97,4 %	90,5 %	62,3 %
País Valencià	81,6 %	51,1 %	27,3 %
Les Illes	93,1 %	79,6 %	46,9 %
Andorra	96,0 %	89,7%	61,1 %
La Franja	98,5 %	72,9 %	30,3 %
Catalunya Nord	65,3 %	31,4 %	10,6 %
Alguer	90,1 %	46,5 %	13,6 %

Font: Reelaboració pròpia a partir de QUEROL, E. (coord); CHessa, E. (et al.) (2007). *Llengua i societat als territoris de parla catalana a l'inici del segle XXI: L'Alguer, Andorra, Catalunya, Catalunya Nord, Comunitat Valenciana, la Franja i les Illes Balears*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Segons aquestes dades podríem pensar que ens trobem davant la terrina de confitures essencials del català, una proporció de catalanòfons pràcticament total, superior a la resta del territoris catalans. Què més català que la Franja?

Tanmateix, guardeu-vos els focs d'artifici. Aquestes xifres amaguen un senzill parany: a diferència de la resta de territoris catalanòfons, la Franja no ha constituït mai una entitat unitària en cap sentit. El País Valencià, el Principat o les Illes tenen una llarga història d'existència institucional, des dels antics regnes medievals fins a les autonomies regionals contemporànies, i fins i tot el Rosselló ha estat un territori ben definit que comptà amb institucions catalanes durant uns quants segles, per no parlar del cas d'Andorra. La Franja, en canvi, mai gaudí d'aquest honor. Mai els territoris catalanòfons d'Aragó han conformat cap entitat organitzativa autònoma, ni tan sols dependent, i encara avui constitueixen àrees sense gaires interrelacions mútues ni tenen a penes consciència de la seua singularitat. Les comarques de la Franja han format part d'Aragó des del mateix moment en què es va delimitar el regne medieval del mateix nom, i amb l'excepció d'algunes petites zones (Fraga, la Ribagorça) durant breus períodes medievals, mai no han tingut cap vinculació institucional amb Catalunya, ni tampoc han tingut institucions diferenciades de la resta d'Aragó.

Ras i clar, la Franja és un invent molt recent i en la seua definició hi intervé un biaix que genera confusió: es considera que formen part de la Franja *només* els municipis aragonesos de parla catalana. D'ací l'elevada proporció de catalanòfons. Què passaria si al País Valencià només es tinguessin en compte els municipis catalanòfons? O si en aquests municipis només es comptessin els barris catalanòfons? O què passaria si, per exemple, a Barcelona només

es comptabilitzessin les famílies catalanòfones? Evidentment la proporció de persones que diuen fer la vida en català augmentaria fins a nivells similars als de la Franja. L'alt nombre de catalanòfons a la Franja és, en part, un miratge fruit d'un error conceptual en la manera de definir la realitat.

2.2. UN CONCEPTE BASTIT DES DE FORA

Mentre les arrels de termes com Aragó, Catalunya, Pirineus o Ebre s'esvaeixen en la nit dels temps, el terme *Franja de Ponent*, en canvi, és realment molt recent. Els seus orígens es remunten al temps d'allò que la historiografia hispànica ha anomenat la *Transició*, és a dir, el període de metamorfosi del règim dictatorial franquista fins a l'actual sistema democràtic espanyol, unes dates que, aproximadament, abastarien des del 1976 fins al 1982. Uns temps de grans expectatives de canvi social, institucional i polític. En aquest context, alguns moviments contraris al règim franquista, tement les limitacions de l'emergent nou Estat espanyol, van promoure la idea de convertir la pancatalanitat (de base lingüística) en un projecte polític i d'intentar crear alguna cosa el més paregut possible a un estat. Des d'aquesta perspectiva, es va suposar que la llengua es convertiria en un dels principals elements aglutinadors, en una força centrípeta que relligaria la col·lectivitat catalana per tal de justificar o legitimar aquell emergent poder polític. El resultat d'aquells intents encara són a la vista: el poder polític (i econòmic, si és que hi ha diferència) que hi havia al darrere d'aquella idea no era prou fort per a imposar-la, ni per a delimitar el seu àmbit d'influència territorial exclusiu. De totes maneres, la pressió exercida per la formulació d'aquell projecte, entre altres coses, va propiciar la configuració de l'actual Estat de les Autonomies, una concessió pseudofederalista mitjançant la qual s'intentaren diluir aquelles propostes més dràstiques en un magma de *nacionalitats* més o menys improvisades.

Els intents de desenvolupar aquella idea de la pancatalanitat de base lingüística (o, diguem-ho clar, dels Països Catalans) situà la nostra Franja al mapa. A l'hora de delimitar els confins d'aquell hipotètic nou poder polític, calia forçosament enumerar i definir els territoris on històricament s'havia parlat o encara es parlava la llengua catalana en qualsevol de les seues variants. Així, junt amb el País Valencià, les Illes Balears i Pitiüses, la part corresponent del Rosselló, l'envejat Principat d'Andorra i l'exòtic Alguer, algú recordà que a l'Aragó també se'n parlava. Com havien anotat alguns autors de finals del segle XIX i de principis del XX, (mossèn Alcover, Costa, Saroïhandy, Vidiella, Foz, etc.), els indígenes de les comarques aragoneses properes a Catalunya encara parlaven en català. I no poc! Al caliu d'esdeveniments politico-culturals, com el Congrés de Cultura Catalana (1979) i altres d'aquesta mena, alguns filòlegs van actualitzar la informació

disponible i van determinar amb detall en quins pobles aragonesos es podia considerar que es parlava català. El resultat fou un reguitzell de municipis des dels cims pirinencs ribagorçans fins els ports de Beseit i la riba del Guadalop on la major part de la gent usava el català per a comunicar-se en la major part de les seues relacions quotidianes. Al conjunt ordenat i classificat de tots aquests pobles se l'anomenà Franja de Ponent. Un nom que aviat va fer fortuna i que va contribuir sens dubte a engegar el procés de construcció d'una entitat simbòlica fins aleshores inexistent (la Franja), i que ha acabat per ser acceptada des de la major part dels àmbits periodístics, acadèmics i polítics de Catalunya i de l'Aragó, sigui per a recolzar-la o per a criticar-la, sovint amb molta ambigüitat i escassa definició. D'ací el seu èxit, per altra banda.

Però el fet de sorgir al caliu de la pancatalanitat política ha comportat, tanmateix, nombrosos malentesos i problemes a l'expansió i normalització del concepte, i fins i tot ha provocat la seua transformació semàntica al marge de les voluntats dels seus inventors. A dia d'avui és encara un terme usat amb força contradiccions. Sense anar més lluny, en els darrers anys fins i tot l'*Heraldo de Aragón* acostuma a portar nombroses notícies referides a la Franja (de vegades amb l'afegit *Oriental*), un topònim indeterminat on s'hi inclou per defecte tota la perifèria aragonesa a llevant de la ciutat de Saragossa, sense distingir si s'hi parla català, castellà o aragonès. Així, per exemple, durant l'afer de les obres d'art de les parròquies aragoneses dipositades al bisbat de Lleida, tant la premsa com les institucions polítiques d'Aragó i de Catalunya sempre fan referència a un genèric "les obres d'art de la Franja", quan en realitat moltes d'elles pertanyen a municipis castellanòfons (situats cap als Monegres i l'Aragó interior) que no es podrien pas incloure dins la definició de Franja, de caire eminentment lingüístic, assenyalada més amunt.

2.3. VIURE-HI I NO SABER-HO?

El fet de ser un concepte bastit des de fora ha propiciat que la Franja sigui percebuda com una realitat inqüestionable, especialment des de Catalunya, i en part també des de Saragossa, mentre que la seua presència s'esvaeix força en el propi territori. És una constatació que pot resultar estranya per a qualsevol persona resident a Catalunya, ja que la Franja forma part de l'entorn mediàtic, és una peça que encaixa perfectament en un model català de desenvolupament institucional i polític que es promou incansable des de la majoria de grups polítics catalans. Però, curiosament, és en el propi territori on la gent tendeix més a ignorar l'existència de la Franja. Les recerques realitzades (Espluga & Capdevila, 1995) mostren que ben pocs dels seus habitants saben delimitar fins on es parla català a dins d'Aragó. Només entre les generacions més joves, que han pogut

gaudir d'algunes hores de català a l'escola (en classes optatives i no sempre en horari escolar) i entre una minoria conscienciada i mobilitzada (que no sempre resideix al territori), es podrien trobar excepcions a aquesta ignorància. Resulta decebedor que tres dècades després d'aprovar la Constitució Espanyola del 1978, que reconeix la cooficialitat de les llengües de cada territori, a l'Aragó no s'hagi fet cap acció per a dignificar l'ús del català i es mantingui els parlants en clares condicions d'indigència cognoscitiva.

Però aquestes qüestions no generen gaire preocupació ni a Catalunya ni a l'Aragó. A Catalunya, la Franja és un concepte que va bé al nacionalisme català de caire més essencialista i romàntic i s'entén que és important que existeixi però sense necessitat de definir-lo amb precisió. No cal. Ja compleix amb la seua funció legitimadora del programa i del model polític a assolir. Hi ha una ruptura entre el concepte i la realitat, però ja va bé així. A l'Aragó, el conglomerat polític-funcionarial-militar que usufructua el poder fàctic des de Saragossa ha procurat sempre ocultar la presència de qualsevol índex de catalanitat dins del seu territori, per la qual cosa, en coherència amb la seua tradició històrica, no té cap interès per protegir ni promoure el català. Més aviat al contrari, fa el possible per a anorrear-lo. L'única excepció relativa és l'administració educativa que impulsa de manera molt precària l'ensenyament del català. En conseqüència, tot i que a tot arreu es parla de la Franja, rarament ningú ha fet pedagogia sobre el català en el propi territori aragonès on es parla. Bé, algú sí, les associacions de defensa del català a l'Aragó.

2.4. LES ASSOCIACIONS DE DEFENSA DEL CATALÀ A L'ARAGÓ

Els orígens del moviment associacionista agrumollat al voltant de la idea de Franja es remunta a la darrera part dels anys setanta i primers vuitanta del segle passat, a l'època de la transició política espanyola. Malgrat algunes experiències molt vistoses que s'esvaïren com a foc d'encenalls, no és fins a la segona meitat dels anys vuitanta quan es concreta en alguna cosa palpable i amb aires de continuïtat, sobretot a partir de la Declaració de Mequinensa (1984) i, amb més embranzida, des de la celebració del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1986, esdeveniment d'alta volada que comptà amb una secció dedicada a l'Aragó catalanòfon i amb la participació institucional del propi govern aragonès, una cosa mai vista fins aleshores i que li costà més d'un mal de cap a José Bada, l'aleshores conseller aragonès de Cultura (vegeu Bada, 1990). El citat Congrés fou un bon revulsiu i catalitzador de les iniciatives parcials que ja existien aleshores en totes les comarques catalanòfones i permeté posar en contacte gent molt diversa de pobles molt dispersos i desenvolupar una visió més global del què era la Franja. És al voltant d'aquesta època quan es forma-

litzen les associacions emblemàtiques que històricament han treballat en pro de la idea de Franja. Cal dir que d'associacions n'hi ha unes quantes, de molt diferent qualitat, interessos i volum de socis. Entre les que apleguen més socis i organitzen més activitats sobre el territori destaquen l'Associació Cultural del Matarranya, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, el Centre d'Estudis Ribagorçans i el Casal Jaume I de Fraga, sense oblidar que hi ha altres entitats més minoritàries que juguen un paper més anecdòtic però que no s'han de menystenir.

L'Institut d'Estudis del Baix Cinca (IEBC) és una associació que es va legalitzar el 1983 com Institut d'Estudis Fragatins i a partir del 1990 va canviar al nom actual. Al llarg del temps el seu àmbit d'influència va experimentar una ampliació, del municipi de Fraga a la comarca del Baix Cinca en el seu conjunt. Els seus objectius són eminentment culturals i es dedica a promocionar el coneixement de la realitat comarcal a diferents nivells, sempre amb l'eix de la lluita per al reconeixement i la dignificació de la llengua catalana. Amb aquesta finalitat els seus membres realitzen nombrosos actes, conferències, manifestos, jornades culturals, congressos, premis, sopars literaris i una prolífica activitat editorial, sempre en català. Per altra banda, l'Associació Cultural del Matarranya (ASCUMA) fou fundada el 1989, si bé la seua activitat s'inicià al voltant de la revista *Sorolla't* editada pel mateix grup de gent a partir del 1986, i es presenta com un moviment sociocultural, similar al de l'IEBC, però aquesta vegada referit a les terres catalanòfones situades al sud de Mequinensa. Té la seu a Calaceit i ha generat una nombrosa bibliografia molt útil per a comprendre les realitats socials, històriques, etnogràfiques, literàries o artístiques de les comarques del Matarranya, amb especial atenció al reconeixement de la llengua catalana i la dignificació del seu ús al seu àmbit territorial. Tant l'IEBC com l'ASCUMA, amb el temps, s'han integrat parcialment en institucions culturals aragoneses, com a filials de l'Instituto de Estudios Altoaragoneses i l'Instituto de Estudios Turolenses respectivament, i participen activament, en la mesura del possible, en la vida cultural aragonesa i també en la catalana. En el cas de l'ASCUMA el mèrit és doble perquè l'àrea del Matarranya no disposa a prop d'un centre gravitatori català tan potent com pot ser la ciutat de Lleida per a la gent del Baix Cinca o la Llitera. Tanmateix, cal dir que la seua proximitat a les Terres de l'Ebre és clau per a entendre les seues dinàmiques i iniciatives, sobretot des que en aquella zona ha sorgit un potent moviment social reivindicatiu contra els oblits històrics per part dels governs catalans, darrerament cohesionat al voltant de les lluites per l'aigua de l'Ebre.

Un altra associació interessant és el Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib), creat el desembre del 2001 com a associació dedicada a l'estudi de la cultura i de la societat ribagorçanes, en un intent per agrupar sota un mateix paraigua l'estudi de les poblacions de tota la Ribagorça històrica (el territori de l'antic comtat), tant

les de llengua aragonesa com les de llengua catalana, així com l'Alta Ribagorça de Catalunya. Aquest centre, en certa manera, és un intent de superar les antigues picabaralles entre unes zones i altres de la Ribagorça (produïdes al compàs dels conflictes polítics externs que ben poc aportaven a la gent de la comarca). El CERib organitza diversos actes culturals anuals (simposis, cicles de conferències, etc.) i edita una revista de notable qualitat acadèmica (*Ripacurtia*).

Un altre dels fenòmens associatius a esmentar és l'arribada a la Franja, el 1999, dels casals Jaume I, vinculats a l'Acció Cultural del País Valencià i de clar caràcter reivindicatiu i polític al voltant de la idea dels Països Catalans. Aquests casals organitzen nombroses activitats especialment adreçades al jovent, amb una vessant lúdica engrescadora, i mantenen relacions amb casals i entitats similars de moltes altres contrades de l'àmbit catalanòfon, cosa que els proporciona excel·lents possibilitats d'intercanvis amb tota la resta de la xarxa en forma de viatges, exposicions, concerts, etc. Tanmateix, des de la seua arribada aquests casals han passat pels típics processos de divisió i atomització a causa de topades de lideratge, de tal manera que a hores d'ara són un parell els que resten vinculats a l'ACPV, l'un a Fraga (el Baix Cinca) i l'altre a Castellonroi (la Llitera), mentre que la resta s'han esmorteït a poc a poc.

Algunes d'aquestes associacions es van agrupar el 2003 en una mena de confederació anomenada Iniciativa Cultural de la Franja (ICF), amb la finalitat de sumar esforços i donar més repercussió als seus actes. Concretament en formen part l'Institut d'Estudis del Baix Cinca, l'Associació Cultural del Matarranya, els Consells Locals de la Franja i el Centre d'Estudis Ribagorçans, i totes plegades representen una bona massa crítica de gairebé un miler de socis actius en favor de la Franja en el propi territori. Aquestes associacions mantenen viva la cultura catalana a la Franja, especialment en el vessant escrit, ja que cadascuna d'elles per separat, i també conjuntament, editen col·leccions d'estudis històrics, lingüístics, geogràfics o sobre patrimoni ambiental, així com nombroses obres literàries (narrativa, novel·la, poesia, assaig, etc.). La seua intensa producció cultural ha propiciat que en l'actualitat la cultura escrita de la Franja es faci bàsicament en català, una cosa totalment impensable fa només dues dècades. El mèrit és encara més gran si es té en compte que, com s'indicava en la Taula 1, la Franja és el territori on hi ha major proporció de catalanòfons (98,5%), però també on hi ha menys gent que el sàpiga llegir (31,4%) i escriure (10,6%), ja que nombroses condicions adverses han obstaculitzat històricament les possibilitats d'aprenentatge i ús formal de la llengua. En definitiva, a hores d'ara aquestes associacions constitueixen un referent ineludible per a qui vulgui conèixer la Franja, ja que són els veritables centres de producció de cultura escrita i d'accions de dignificació de la llengua als respectius territoris. Això no vol dir pas que no hi hagi també altres associacions i entitats prou interessants que fan coses

en pro del català a l'Aragó (com ara els pioners Consells Locals de la Franja o d'altres més o menys minoritàries), però al meu modest entendre encara són lluny d'arribar al grau de coherència i feina ben feta d'aquestes.

Finalment, cal remarcar que tot aquest moviment associatiu al llarg del temps ha evolucionat notablement. Bona part dels grups que defensaven la catalanitat de la Franja a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta del segle passat no es limitaven només a defensar la llengua. Els objectius implícits d'alguns d'ells, dels més visibles a causa dels enrenous que ocasionaven, no renunciaven pas al canvi territorial. Passar a Catalunya era la fita irrenunciable. Sobretot en els primers temps de la Transició, quan això encara semblava una cosa possible. Posteriorment les portes es tancaren (per ambdós costats) i llavors les seues ambicions s'anaren restringint a aspectes lingüístics, però sense perdre gaire de vista la idea de la pancatalanitat política. Aquest procés donà molta corda als opositors a la idea de Franja, als qui donaven en safata la millor imatge per a presentar-se davant l'opinió pública saragossana com una mena de resistència que lluitava contra l'invasor, amb la complicitat de bona part dels polítics aragonesos. No va ser fins als anys noranta del segle passat que les associacions més importants començaren a prioritzar les dimensions socioculturals per sobre de les purament polítiques. Tanmateix, la reivindicació comuna a tot el moviment associatiu de la Franja mai ha deixat de ser la dignificació de la llengua, principalment a través de demanar la cooficialitat del català.

2.5. EL RECONeixEMENT LEGAL I POLÍTIc DEL CATALÀ

És lògic que un país tingui una llengua oficial? No tots en tenen: els Estats Units d'Amèrica (del nord), per exemple, no en té. Què significa que una llengua sigui *oficial*? De fet, no gran cosa. Bàsicament implica que aquella serà la llengua de comunicació amb les institucions estatals i la que es promourà en l'ensenyament obligatori de la població. I de llengües oficials en pot haver més d'una, per descomptat. La Constitució Espanyola de 1978 actualment vigent estableix en el seu article 3.1 que el castellà és la llengua oficial de l'Estat Espanyol i que tots els espanyols tenen el deure de conèixer-la i el dret a usar-la; i a l'article 3.2 declara que "Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos".

Per altra banda, el nou Estatut d'Autonomia d'Aragó (aprovat el 2008), en l'article 7.2 estableix que "una ley de las Cortes de Aragón establecerá las zonas de uso predominante de las lenguas y modalidades propias de Aragón, regulará el régimen jurídico, los derechos de utilización de los hablantes de esos territorios, promoverá la protección, recuperación, enseñanza, promoción y difusión del patrimonio lingüístico de Aragón, y favorecerá, en las zonas de

utilización predominante, el uso de las lenguas propias en las relaciones de los ciudadanos con las Administraciones públicas aragonesas". Tot i que això suposa un cert avenç respecte la redacció dels antics Estatuts (del 1982, amb modificacions posteriors), on gairebé no es reconeixia ni tan sols que hi hagués llengües pròpies d'Aragó (al principi només es parlava de modalitats lingüístiques), ni es deia res de garantir-ne l'ensenyament (només es parlava d'estudiar-les, com els entomòlegs estudien els insectes), l'Estatut d'Autonomia d'Aragó segueix sense declarar-ne l'oficialitat, i remet les possibles accions en favor de les llengües diferents al castellà a una futura llei.

Després de més de tres dècades del règim constitucional actual i de funcionament del sistema autonòmic, la Franja continua sent l'únic territori de parla catalana a l'Estat espanyol on el català no és cooficial, en flagrant contradicció amb el que estableix la Constitució en l'adés esmentat article 3. Alguns juristes i les entitats de defensa del català a la Franja ja fa dècades que consideren que l'Estatut d'Autonomia aragonès és, pel que fa als aspectes lingüístics, un pèl anti-constitucional. Fins i tot el Justícia d'Aragó, la institució encarregada de recollir els greuges dels ciutadans amb les administracions públiques, va haver de retreure les Corts d'Aragó "la necesidad de recoger en las iniciativas del Estatuto de Autonomía que puedan producirse, la existencia del catalán y del aragonés como lenguas minoritarias, dotándolas de la oficialidad que merecen, o dejando a una ley ordinaria posterior la regulación de la misma" (Informe del Justicia de Aragón sobre las lenguas minoritarias en Aragón, 1993). En aquest sentit, l'any 1997 es constituí una comissió a les Corts d'Aragó, formada per membres de tots els partits polítics presents a la Cambra, amb la finalitat d'elaborar un dictamen que indiqués per on hauria d'anar la política lingüística de la comunitat autònoma. El dictamen, que fou aprovat pel Ple de les Corts d'Aragó el 6 de novembre de 1997, indicava clarament que "La lengua catalana y la lengua aragonesa serán oficiales en sus respectivos territorios" i instava el Govern d'Aragó a que elaborés un projecte de llei sobre els drets de les minories lingüístiques per tal de, a grans trets, facilitar l'ensenyament d'aquestes llengües i possibilitar que siguin usades per la ciutadania en les seues relacions amb l'administració pública. Sembla que queda ben clar, oi? Doncs no. Durant tots aquests anys i fins al dia d'avui (2008), els principals partits polítics aragonesos (PSOE, PAR i PP) estan embardissats en una baralla sense fi ni sentit al voltant de quin idioma es parla a l'"Aragó oriental". La raó acadèmica, científica i jurídica no troba prou suport polític per a plasmar-se en polítiques raonables al respecte.

Què implicaria la cooficialitat de la llengua catalana als municipis de la Franja? Bàsicament, que els seus habitants tindrien la possibilitat d'adreçar-se en aquest idioma als seus ajuntaments i consells comarcals, a les diputacions provincials, al Justícia i a la Diputació General d'Aragó. Una possibilitat que, òbviament, no

seria pas obligatòria, sinó només voluntària. Cap cosa de l'altre món. És clar, per a poder exercir aquest dret, als ciutadans se'ls hauria de garantir la possibilitat d'aprendre a escriure en aquella llengua i d'ací en derivaria la necessitat de regular-ne l'ensenyament a l'escola. Tot plegat, requeriria una resposta adequada per part de les administracions públiques: és a dir, els mestres de primària haurien de saber català i els ajuntaments i la resta d'administracions haurien de comptar amb funcionaris competents en català per a donar resposta a les demandes ciutadanes que els arribessin en aquesta llengua. Evidentment, això significaria un salt qualitatiu important, ja que provenim d'una tradició burocràtico-administrativa on gairebé sempre ha estat el ciutadà qui s'ha hagut d'adaptar a les exigències de les institucions, però rarament a la inversa. Si volem fer veure que vivim en un país modern i democràtic, amb un estat social i de dret, és indispensable que les administracions (pagades amb diners de tots i teòricament al servei del bé comú) s'organitzin de tal manera que els funcionaris públics puguin atendre els ciutadans sense humiliar-los excessivament.

Mentre es manté aquesta situació de privació, el cada cop més nombrós contingent d'escriptors en català de la Franja resten orfes de públic, ja que la seua audiència natural no els pot llegir perquè no ha estat alfabetitzada. A més a més, la fragmentació territorial de l'àrea cultural catalana, amb les seues fronteres cada cop més sòlides i impermeables, dificulta que les seues obres siguin llegides a fora de la Franja, cosa que converteix escriure en català en una veritable heroïcitat. O en un martiri, mai se sap. En qualsevol cas, la pulsio de la llengua materna ha de ser intensa perquè, com hem dit més amunt, la gran majoria de producció literària de la Franja es fa en català.

3. La col·laboració entre terres de cultura catalana i el paper del Principat

3.1. LA FRAGMENTACIÓ TERRITORIAL I ELS OBSTACLES PER COMPARTIR, TRANSMETRE I APRENDRE CULTURA CATALANA

La cultura, tot seguint la definició inicial d'aquest escrit, és alguna cosa que s'aprèn, es comparteix socialment i es transmet. La cultura catalana, si és que es vol denominar així, hauria de tenir mecanismes per a ser ensenyada i apresada, per a garantir que pot ser transmesa i compartida entre els individus del seu àmbit. Això implica tenir un tipus d'organització social que ho afavoreixi, però la fragmentació institucional (político-administrativa) entre les diverses terres de parla catalana esdevé un obstacle considerable. A més a més, el disseny autonòmic espanyol (deixant de banda la prohibició constitucional expressa d'establir vincles entre comunitats autònomes) afavoreix les tendències centrípetes en cada comunitat

autònoma, de tal manera que els governants de torn de cada poder autonòmic s'han anat centrant més en els seus interessos estrictes deixant de banda una visió més de conjunt. De fet, un dels fenòmens observables en l'Espanya actual és l'emergència de nous poders regionals (clústers polítics i econòmics) que procuren treure profit particular del desenvolupament autonòmic i que, a poc a poc, es vénen a afegir als nacionalismes històrics. En aquestes circumstàncies, resulta evident que la cultura catalana requeriria de major coordinació interinstitucional, d'òrgans de promoció cultural que fossin capaços de superar les barreres politico-administratives que, ara per ara, esquarteren el territori que li és propi. Es tracta d'un pronòstic ideal, però que la realitat que actualment tenim desmenteix clarament. En aquest sentit, per aproximar-se a aquell ideal, una de les condicions bàsiques seria interconnectar millor l'espai mediàtic i comunicatiu dels territoris de parla catalana, una qüestió tècnicament fàcil i viable però políticament complicadíssima a causa de les aferrissades lluites de poder entre elits.

Pel que fa a la Franja, és evident que un dels motius que ha permès la pervivència de pautes culturals catalanes a l'Aragó ha estat l'enorme porositat de la frontera amb Catalunya (i, al sud, amb el País Valencià), que ha permès als seus habitants mantenir importants fluxos d'interrelacions amb els seus veïns de cultura catalana. Els habitants de les valls ribagorçanes per on passa la frontera, per exemple, sempre han procurat organitzar-se al marge de les divisions administratives; a les planes de la Llitera i al Baix Cinca, les relacions amb el Segrià sempre han estat molt intenses i la ciutat de Lleida històricament ha fet la funció de centre gravitatori d'una zona molt extensa que s'endinsa a l'Aragó almenys fins a Montsó. Potser a l'àrea del Matarranya l'atracció quotidiana de Catalunya ha estat menor, però entre els pobles i comarques adjacents sempre hi ha hagut una gran intensitat de fluxos de mobilitat. Fins i tot, els habitants de les comarques de la Franja han fet ús tradicionalment de molts dels serveis públics estatals (com els sanitaris) i d'alguns serveis privats (com l'ensenyament) situats a terres catalanes (Lleida, Viella, Tortosa, etc.), la qual cosa facilita que la gent tingui la sensació de trobar-se amb una frontera molt porosa i trobar-se bé, "com a casa", en tots dos costats. Però el procés de consolidació de l'Estat autonòmic a Espanya pareix contribuir a delimitar amb contundència certes entitats politico-administratives (Catalunya, Aragó) i a consolidar les fronteres. Des d'aquest punt de vista, es podria donar la circumstància que, al mateix temps que els habitants de la Franja es comencen a trobar amb més dificultats per a fer ús de certs serveis públics a Catalunya, es trobin també amb què els seus veïns catalans se'ls comencin a mirar més com a forasters (vegeu al respecte Espluga 2003, 2008). En definitiva, les fronteres internes entre els anomenats Països Catalans no deixen de fer-se més i més sòlides i difícils de travessar i un dels llocs on això està passant de manera accelerada és a la Franja.

3.2. CAL ESPERAR ALGUNA COSA DEL PRINCIPAT?

Ací ens trobem amb l'aspecte més paradoxal i dramàtic de la Franja. La Franja, per a perviure, necessita imperiosament de la connexió fluïda amb les altres terres de cultura catalana, especialment amb Catalunya (amb qui comparteix 200 quilòmetres de frontera, on hi ha diverses ciutats que li fan de capitals reals i d'on els seus habitants reben l'energia moral necessària per a mantenir una cert nivell d'autoestima per ser catalanoparlants en un entorn advers). Si s'atura el flux transfronterer la Franja es mustiarà i, a mig termini, desapareixerà (trobareu més arguments sobre l'anunciada desaparició al següent apartat d'aquest text). Però, al mateix temps, la Franja no pot comptar amb el suport explícit de Catalunya. I aquí rau la tragèdia, perquè qualsevol suport d'institucions catalanes (de Catalunya) en defensa del català a l'Aragó acostuma a tenir efectes contraproductius. Intentarem explicar la paradoxa, que té les seues arrels en el context catalanofòbic que es viu a Aragó i el d'exaltació del català (a més, com a símbol del distanciament d'Espanya) que es viu a Catalunya.

Es dona la circumstància que, històricament, Aragó i Catalunya s'han definit per oposició, com a realitats antitètiques (pel que fa a símbols, estereotips, valors, etc., reflex d'unes elits amb interessos poc congruents), un antagonisme que no és recent sinó que es remunta en el temps uns quants segles enrere.²⁶ Això propicia que des d'Aragó s'aculli amb recel tot allò que tingui un aire de catalanitat, d'aquí que els poders aragonesos hagin trigat tant en reconèixer l'existència del català a dins del seu territori i encara avui es contempla com quelcom estrany a extirpar. Per això quan les reivindicacions del català a l'Aragó es perceben connectades, promogudes o realitzades amb algun suport del Principat, immediatament són rebudes amb hostilitat. Els poders aragonesos saben que l'opinió pública (o, millor, publicada) aragonesa difícilment s'empassarà res que es pugui confondre amb un intervencionisme del veí català. Cada vegada que es fa alguna reivindicació del català de la Franja des de Catalunya, s'allunya la possibilitat que els poders públics aragonesos acabin legislant a favor seu. D'exemples en sobren. Tot plegat configura una situació peculiar: la promoció de la cultura catalana a l'Aragó depèn, en gran mesura, de la voluntat que hi vulgui ficar el sistema polític aragonès, ja que allà és on rau el poder per a fer cooficial el català i dignificar-ne el seu ús. I, a causa de la peculiar estructura del conflicte

²⁶ Per exemple, ja apareix reflectit el 1721 en les *Cartes Perses* del Baró de Montesquieu, qui posa en llavis del protagonista la següent frase: "He sentit a dir que [en 1610], havent un rei d'Aragó convocat els estats d'Aragó i Catalunya, es dedicaren les primeres sessions a decidir en quina llengua s'havia d'escriure tot allò que es proveís. Va ser molt violenta la contesa, i mil vegades s'haurien separat si els estats no haguessin imaginat una sortida, que fou que la pregunta es posés en llengua catalana i la resposta en la d'Aragó".

històric, el sistema polític aragonès només farà seues aquelles reivindicacions si les considera pròpies, no imposades ni promogudes per interessos del Principat. En aquest context, l'única eixida és que la població de la Franja assumeixi les reivindicacions en favor del català en connivència amb alguns sectors aragonesos, millor com més propers als poders fàctics de Saragossa. Però com que la majoria de la població de la Franja ignora que hi viu, o, en el millor dels casos, procura dissimular-ho a causa de l'hostilitat que sap que li pot generar en les interrelacions amb la resta d'Aragó, les possibilitats que aparegui una reivindicació des del propi territori són remotes. De fet, no és casual que les associacions de defensa del català esmentades més amunt tinguin una proporció tan elevada de socis que, tot i ser originaris de la Franja, resideixen al Principat. I això esdevé un llast per a poder articular vincles seriosos amb els sectors aragonesos que podrien ser favorables al reconeixement del català. No és estrany que tres dècades de reivindicacions lingüístiques no hagin aconseguit fer conèixer a l'opinió pública aragonesa la situació de la llengua i cultura catalanes presents al seu territori.

4. La progressiva desaparició de la Franja

Els pobles de la Franja es troben inserits en una complexa xarxa de fronteres político-administratives de diferents nivells jeràrquics (autonòmiques, provincials, comarcals, municipals), que articulen moltes de les seues relacions socials. Per un costat, hi ha la frontera amb Catalunya, una línia dibuixada en plena Edat Mitjana amb criteris més propis de confrontacions bèl·liques i d'herències dinàstiques feudals que d'adequació socioeconòmica o cultural (com era propi d'aquella època, i de l'actual també). Per altra banda, hi trobem una sèrie de fronteres que divideixen internament la Franja, com les provincials originades el segle XIX o les comarcals establertes a principis del segle XXI. Cap d'aquests límits polítics i administratius ha tingut mai en compte els aspectes lingüístics i culturals de la població, uns aspectes que han estat absents dels debats i processos de delimitació de les fronteres, fins i tot de les més actuals. Aquest conjunt tan embolicat de límits administratius i polítics acaba per influir en la manera com la gent s'autobica en el territori i construeix les seues identitats socials. Tot plegat configura un context d'organització administrativa i, per tant, una estructura de poder polític, que contribueix a difuminar el potencial de la idea de "Franja" per a configurar una unitat territorial catalanòfona dins d'Aragó.

Els darrers anys han coincidit dues tendències contraposades. D'una banda, una tendència té a veure amb el procés de construcció de la idea de Franja basada en la presència de la llengua catalana a la zona oriental d'Aragó, una idea de base lingüística i territorial, que a poc a poc s'ha consolidat en l'imaginari mediàtic i polític tant d'Aragó com de Catalunya, així com, en menor mesura,

entre els propis habitants d'aquest territori. Per altra banda, hi ha una tendència contraposada que té a veure amb el procés de comarcalització d'Aragó (un procés que s'inicia amb la llei de comarcalització de 1993 i finalitza amb la constitució de les darreres comarques el 2003), que implica introduir noves fronteres que dificulten encara més la unificació d'aquell territori lingüístic català. Cal afegir que les comarques aragoneses no han tingut en compte la idea de Franja perquè, com s'ha dit més amunt, aquesta idea és absent en la major part dels seus habitants; per aquest motiu els regidors dels municipis de la Franja rara vegada van tenir en compte aspectes lingüístics o culturals a l'hora de delimitar la composició de les comarques. Van prevaldre més els aspectes materials, socioeconòmics i d'infraestructures, i fins i tot orogràfics, com és lògic.

A més a més, s'observa que la composició demogràfica i l'estructura social de les comarques de la Franja estan en plena transformació a causa dels intensos fluxos migratoris propis dels temps globalitzats que vivim, uns fluxos que travessen totes les fronteres preestablertes. D'acord amb les dades disponibles (Espluga, 2009), s'observa que moltes de les persones nascudes a les comarques de la Franja abandonen el seu territori d'origen (en algunes comarques els absents representen pràcticament la meitat de la gent que hi viu, és a dir, si tornessin tots de cop als seus llocs d'origen la població augmentaria en un terç) i entre aquestes persones que emigren predominen més les dones que els homes. També s'observa que la gran majoria dels que marxen s'instal·len a Catalunya (el 85%). Però, al mateix temps, la Franja està acollint nova població provinent d'altres llocs d'Espanya i d'altres països (d'Àfrica i d'Europa de l'Est, principalment). Els primers són tant homes com dones i predominen sobretot al Baix Cinca i a la Llitera (on equivalen a la quarta part de la població comarcal), mentre que els segons equivalen a un deu o dotze per cent en la major part de les comarques de la Franja. Les dades evolutives mostren que la immigració presenta una tendència creixent al llarg de les darreres dues dècades i no sembla pas que el fenomen s'hagi aturat.

Tot plegat té unes implicacions pràctiques evidents: per un costat, el perill de davallada demogràfica i despoblament que amenaçava bona part de les comarques de la Franja s'ha atenuat força gràcies a l'arribada de nova població, cosa que cal celebrar sense matisos. Per un altre costat, si la Franja la definíem com aquell conjunt de pobles aragonesos on es parla català, és evident que les tendències migratòries poden contribuir a difuminar-la, ja que ben pocs dels nous residents seran catalanòfons i, a més, la realitat social, política i institucional que hi trobaran difícilment els animarà a tornar-se'n (les llengües tenen l'avantatge que es poden aprendre, però cal trobar-hi una bona motivació).

Si partim del supòsit que fins ara la Franja ha gaudit d'una notable invisibilitat per als seus propis habitants, la majoria dels quals no sap ni tan sols fins

on es parla català a dins d'Aragó, haurem de suposar que des del propi territori costarà de percebre la progressiva desaparició de la Franja. Per tant, l'esmentada difuminació només serà preocupant per als observadors que s'ho miren des de fora o per als autòctons més conscienciats, ara per ara minoritaris. Per altra banda, és molt probable que els nous habitants aportin noves idees, cultures i energies per a redreçar unes comarques rurals i perifèriques que, sobretot la Ribagorça i l'àrea del Baix Aragó i Matarranya, arrossegueu una llarga decadència. Queda per veure si aquest redreçament (econòmic, polític, social, cultural) podria permetre retenir aquella població autòctona que ara tendeix a marxar, o, com a mínim, un cop se n'han anat, afavorir el seus vincles amb el territori. Ara per ara el futur de la Franja constitueix una veritable incògnita, però hi ha uns quants factors que apunten cap a l'extinció a llarg termini. Desapareguda la Franja, ja s'haurà acabat el problema.

5. Conclusions

Els arguments desgranats fins ara permeten concloure que la Franja és, entre altres coses, un territori de llengua i cultura catalanes, però els seus habitants rarament ho poden expressar en públic, ni molt menys reivindicar-ho sense exposar-se a rebre represàlies de tot tipus per part dels poders fàctics de la seua comunitat. Els habitants de la Franja són pressionats tant pels seus veïns aragonesos com pels catalans perquè renunciïn a part de les seues característiques (a la llengua i tradicions uns, a la seua vessant aragonesa els altres). Dissoldre el dilema en què es troben atrapats requeriria canviar l'estructura del joc, eliminar les actuals dicotomies implícites i desactivar la contraposició antagònica entre "aragonès" i "català", cosa que no crec pas que veiem, ja que hi ha massa interessos per un costat i per l'altre per a mantenir-ho o, fins i tot, per a intensificar-ho, tot en favor d'uns suposats interessos generals més elevats. Tot sembla indicar que no interessa a les elits aragoneses, les quals sempre han observat el català present en el seu territori com una anomalia a extirpar, però tampoc sembla interessar gaire les elits catalanes, ja que arran del desenvolupament del sistema autonòmic han centrat els esforços en el territori del Principat estricte (tal com han fet les elits territorials de totes les comunitats autònomes, ja que aquesta és la lògica inscrita en el disseny autonòmic espanyol). No es pot pas descartar que Catalunya assoleixi una independència d'Espanya a mig o llarg termini, sigui formal o *de facto*, un procés que indubtablement incrementarà els conflictes amb Espanya i el rebuig a tot allò que es pugui connotar de català. En el cas de la Franja això podria ser el cop de gràcia definitiu, ja que als seus habitants se'ls complicaria encara més la vida i tota reivindicació en favor del català a l'Aragó tindria ben poques possibilitats de reeixir. En aquest escenari la Franja no passaria

de ser un peó d'escacs a sacrificar per tal d'aconseguir unes institucions aptes per a promoure la cultura catalana, però només a Catalunya. La sort serà que si segueixen les tendències actuals, en aquest futur indeterminat la Franja només serà un record. Aprofitem ara que encara hi és.

6. Bibliografia citada

- BADA, J. (1990). *El debat del català a l'Aragó (1983-1987)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya; Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- ESPLUGA, J. (2003). «La imatge de l'altre: Aragonesos i catalans fronterers que s'observen mútuament». *Ripacurtia* [Benavarri], núm. 1, p. 47-62.
- (2005). *Planeta Franja: El trencaclosques del català a l'Aragó*. Lleida: Pagès.
- (2008) *Com embolicar la Franja amb una fulla de pi*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya; Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- (2008). «Sobre la desaparició de la Franja: Noves fronteres, nous habitants i algunes dificultats per a configurar una unitat catalanòfona dins d'Aragó», *Ripacurtia* [Benavarri], núm. 6, p. 131-150.
- ESPLUGA, J.; CAPDEVILA, A. (1995). *Franja, frontera i llengua: Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*. Lleida: Pagès.
- QUEROL, E. (coord); CHESSA, E. (et al.) (2007) *Llengua i societat als territoris de parla catalana a l'inici del segle XXI: L'Alguer, Andorra, Catalunya, Catalunya Nord, Comunitat Valenciana, la Franja i les Illes Balears*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- TYLOR, E. (1977). *Cultura Primitiva*. Madrid: Ayuso [original anglès de 1871].